

Gondolatok a nyelvről és a magyar nyelvről: ahogy az orvos látja

BÖSZE PÉTER

A NYELV FOGALMA, TERMÉSZETE ÉS SORSA

A nyelv gondolataink kifejezésének, az emberi kapcsolatoknak, illetőleg a megismerésnek, a világ szellemi birtokba vételének nyelvi jelekből és szabályokból álló eszköze (jelrendszer); az emberi érintkezés általános megtettesítője.

„A nyelv a szellem letérképezése.”
Jókai Anna

A nyelv folyton változik, átalakul, szavakat befogad, de el is veszít. Minden szónak története van: valahonnan jött, valamikor keletkezett, illetőleg alkották, majd változott, alakult, és el is halványulhat, elfelejthetik.

A nyelvvel foglalkozó tudomány a nyelvészet. Szakfogalmait a nyelvészek alkotják meg. A nézetek olykor ütköznek, így a szakfogalmak egy részét nem értelmezi mindenki egyöntetűen.

Az elmúlt évezredekben nyelvek sokasága született, s tűnt is el, ám a XIX. század eleje óta a mérleg nyelve negatív irányba fordult: a nyelvpusztulás hatalmas méretet öltött, elsősorban a világegységesítés (a globalizáció) következményeként. „Ma hat-hétezer nyelvet tartunk nyilván, de e nyelvek közül legalább ötezer már halódik, s a kutatók szerint századunk végére nagy részük el is tűnik a nyelvek palettájáról” (Grétsy 2005).

AZ ANYANYELV ÉS AZ EMBEREK

AZ ANYANYELV ÉS AZ EGYÉN

A tagolt beszéd, a nyelvhasználat képessége kizárólagosan emberi sajátosság: biológiai adottságunk, genetikailag kódolt. A nyelvnek a gondolatok tartalmi részéhez nincs

köze, de gondolataink megfogalmazására már hatással van, hiszen azok kifejezőeszköze. Minthogy az anyanyelvünkön cseperedünk, gondolataink kifejezése az anyanyelv szókészlete és szabályai szerint formálódik, a gondolatok megfogalmazása, a gondolkodásunk, az anyanyelvünk szerint alakul ki. Az anyanyelv tehát beépül egyéniségünkbe, s ugyanúgy énünk sajátja, szervezetünk része, mint érzékszerveink.

A nyelv biológiai adottságunk, az anyanyelv önazonosságunk része.

„Az ember nyelvbe foglalt létező.”
Heidegger

A gondolkodásunk bizonyos fokig összefügg az anyanyelvvel: Az anyanyelv történelmünk sajátos összegeződése is, sok ezer éves múltunk ebben él. Felmenőink cselekedetei, tettei, tanításai, tapasztalataik átadása mindig anyanyelvünkön keresztül jutott nemzedékről nemzedékre.

Az anyanyelv a nemzedéki egyedfejlődésünk közvetítője.

AZ ANYANYELV ÉS A NEMZET

A) A NEMZETI ANYANYELV A NEMZETI KÖZÖSSÉG LÉTEZÉSÉNEK EGYIK, TÖBBNYIRE A LEGFONTOSABB ZÁLOGA

A nemzeti közösség mindennapi élete, kapcsolatrendszere, összetartozása, társadalomtudata elsősorban az anyanyelvben nyilvánul meg. Nyelvében él a nemzet, szoktuk mondani. Benkő Loránd (1999: 15) így fogalmaz: „a nemzet létének, illetőleg ennek tükröződéseként a nemzet tudatnak az anyanyelv az összetartó ereje [...]”. Hajdan nemzetet alkotó valamely népcsoport más népbe, nyelvbe beolvadva fizikailag ugyan megmarad, és fejlődhet is, de mint nemzet többé már nem létezik.

B) A NEMZET NYELVE A NEMZET MÚLTJÁNAK KÖZVETÍTŐJE, A NEMZETTUDAT KIALAKULÁSÁNAK FONTOS TÉNYEZŐJE

A nyelvben benne van a nemzet történelme; messze jobban, mint ahogy azt ismerjük. Minden nemzet az ősök nemzedékeinek sorain, a nyelv közvetítésével fejlődött és fejlődik, a nyelv tehát a nemzetfejlődés közvetítője. A nemzet nyelve és múltja elválaszthatatlan: évezredek nyomait hordozza magában.

A történeti-nyelvi tudatlanság, közömbösség az anyanyelvet és a nemzetet is aláássa.

A nemzet tudatot az anyanyelv a múlt érzékelésével, ismeretével és összetartó erejével formálta, formálja; „[...] az anyanyelv közvetíti számunkra a nemzeti múlt történeti-társadalmi örökségét” (Benkő 1999: 15). A történeti és a nyelvi tudat, mint történeti-nyelvi tudat, egyetlen fogalom.

C) A NEMZET NYELVE A NEMZET KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGÉNEK MEGTESTESÍTŐJE

Az anyanyelv egyúttal a nemzeti kultúra tükrözője is: néprajzi hagyományai, szokásai, irodalma és minden más művészete ebben él, tudniillik a szókészletben és a szóhasználatban, amelyeket nem ok nélkül szokás „megkövült művelődéstörténet”-nek is nevezni.

A nyelv a nemzeti műveltség letéteményese és tükröje is.

D) A NEMZETI ÖSSZETARTOZÁS A NYELVBEN VALÓSUL MEG

A feldarabolt nemzetek szétszóródott tagjainak összetartozását lényegében a nemzeti nyelv biztosítja. A szétszóródott magyarságot is voltaképpen a magyar nyelv tartja össze; „nyelvünk állapota a nemzet állapotának kifejezője; nyelvünk jövője nemzetünk jövője” (É. Kiss Katalin 2004: lapszám). A magyar anyanyelvűséget vallók egyetlen nemzet egyenértékű tagjai, földrajzi határoktól függetlenül. Nem véletlen, hogy a nemzetellenességnek az anyanyelv az egyik legfőbb célpontja.

A nemzet azonosság-tudata és nyelve elválaszthatatlan.

EURÓPA ÉS A NEMZETEK NYELVEI

Az öreg földrész a nemzetek színes egyvelege; lényege a sok nemzetiség. Európa a kultúr-nemzetek szövetsége kell, hogy legyen, még akkor is, ha egyéni vagy nemzeti öncélúság államszövetséget és nem az önálló nemzetek szövetségét szeretné megvalósítani. A jó értelemben vett európaiság a nemzeti tudaton alapszik, annak pedig a nyelv a letéteményese. Bármely európai nyelv elvesztésével Európa lesz kevesebb; Európáért szól a harang.

Európát a nemzetek, illetőleg az anyanyelvek adják.

A NYELV FELÉPÍTÉSE, VILÁGA

Minden nyelv elemkészlet és szabályok rendszere; a szókészletéből és a szavak alkalmazását szabályozó elvekből áll. Az utóbbiak a nyelvtani, nyelvhasználati szabályok, előírások, szokások. Az írott nyelv mesterséges szabályozása a helyesírás. A szókészlet a nyelv-változatok szerint különbözik.

Minden nyelv két részből: a szókészletből és a szabályok rendszeréből áll.

A FŐ NYELVVÁLTOZATOK

- köznyelv
- irodalmi nyelv
- nyelvjáráások, népnyelv
- szaknyelvek
- csoport/rétegnyelvek

„A nyelvváltozatok olyan, egymástól többé vagy kevésbé eltérő nyelvi rendszerek, amelyek együttesen teszik ki a nyelvet” (Kiss 2006). A három fő nyelvváltozat: a nyelvjáráások (területi nyelvváltozatok); a társadalmi nyelvváltozatok (réteg/csoport- és szaknyelvek), és a köznyelvi nyelvváltozatok (köznyelv, irodalmi nyelv) (Kiss 2006). Ám ne tévesszük szem elől, hogy a nyelv elemkészlete egészet alkot, részletekre csak mesterségesen bontható. Erre mégis szükség van, mindenekelőtt a nyelv, a nyelvészeti fogalmak megértése, oktatása céljából. A nyelv egyetlen eleme sem állandó, folyamatosan változik, bizonyos szavakat, néha szabályokat más nyelvekből is átvész. A nyelvi változatok elkülönítésének nehézsége (mesterséges osztályozása) a nézetek és a fogalmak meghatározásainak eltérésében is megnyilvánul.

KÖZNYELV

A köznyelven a nyelvészek általában a nemzeti nyelv beszélt változatát értik (Grétsy–Kemény 2005, 323), amelyet „területi és társadalmi korlátozottság nélkül használ/hat/ mindenki a nyelvterület egészén” (Kiss Jenő 2006). Részletesebb meghatározással: „A nemzeti nyelvnek az a regionálisan átnalt, egészében azonban egységes változata, amely a nyelvhasználat, a sikeres kommunikáció alapjául szolgál.” (Értelmező kéziszótár 2007).

A köznyelv a nemzet kiművelt, közös nyelve, szabványos nyelvhasználat.

IRODALMI NYELV

Az írott köznyelv legpallérozottabb, nyelvi mintául szolgáló változata. „Az irodalmi nyelv a nemzet tulajdona, átfogja az egész magyarságot mint a gondolatközlés és érintkezés eszköztárszere” (Grétsy–Kemény 2005, 265).

Az irodalmi nyelv a köznyelv legkiműveltebb, igényes nyelvi mintaként szolgáló változata.

Az irodalmi nyelv nem azonos a szépirodalom nyelvével, az utóbbi a „szavakból alkotás” művészete, az irodalmi, köz- és szaknyelvekre ráépült művészi nyelv, a „nyelvművészet” eszköze. „Az irodalmi nyelv eredetiségében, színességében kevesebb, érvényességi körében viszont több a szépirodalmi nyelvnél” (Grétsy–Kemény 2005, 266).

Az irodalmi nyelv és a szépirodalmi nyelv nem azonos fogalmak.

SZAKNYELVEK

A Magyar értelmező kéziszótár szerint (2003 Akadémiai Kiadó, Budapest) a *szak* szó a tudomány, ismeret, munkaterület valamely ága; szakág. A szaknyelv valamely szak, szakterület kifejezéstana, fogalom- és

Egyetlen szakma sem létezhet szaknyelve nélkül.

szakszókincse, a szakot művelők kapcsolattartásának eszköze. A szaknyelvek kifejezéstana rendszerint a jól körülhatárolt

fogalmak, szakszavak mellett sajátos – nemritkán csak az adott szakot művelők, szakemberek által értett – kifejezéseket is magába foglalja (szakszókincs, nevezéktan).

A közérdekű szakszókészlet a műveltség kútforrása.

A szaknyelv a szakma kialakulásával, fejlődésével jön létre, és ahogy a szakma, úgy a szaknyelv is folyamatosan változik, fejlődik. A szaknyelv tükrözi az adott szakma eseményeit, a szaktevékenységet; vagyis a szakma tükrözi. A szaknyelv következmény: a tudomány, az ismeret, a munkaterület egyes részeinek elkülönülésével, szakosodásával járó folyamat eredménye. A szaknyelvek jelentőségét az 1. táblázat összegezi.

A KÖZNYELV/IRODALMI NYELV ÉS A SZAKNYELV KAPCSOLATA

A köznyelv/irodalmi nyelv és a szaknyelv alapvetően különböző nyelvváltozatok, de egymással viszonykapcsolatban vannak, kölcsönösen hatnak egymásra. A két nyelvváltozat át is vesz egymástól, de a köznyelv sokkal inkább merít a szaknyelvekből, mint fordítva, ami érthető, hiszen – jóllehet pontosan nem ismerjük – a szaknyelvek összességének szókincsét a köznyelv szókészletének tíz-tizenöt-szöröse becsülik. A köznyelv megújulása nem lehetséges a szaknyelvek megújulása nélkül; a nyelvújítás tulajdonképpen – különösen manapság – a szaknyelvek fejlesztése, újjáteremtése.

NYELVJÁRÁSOK (TÁJNYELVEK) ÉS A NÉPNYELV

A nyelvjárás (tájnyelv, dialektus) „általános meghatározás szerint egy adott nyelv azon változata, amely a nyelvterületnek csupán egy részén használatos” (Kiss 2006). Teljes értékű nyelv: ugyanúgy az egyén és az adott közösség önazonosságának záloga (anyanyelvjárás), mint a nemzeti nyelv. A nyelvjárások szókészletének zöme azonos a köznyelvével, de attól eltérő szavai is vannak. Némileg a nyelvtanában is különbözhet. A nyelvjárások, a beszédváltozatok színesítik, gyarapítják anyanyelvünket (tájszavak), s nemcsak a közösségek múltjának, művelődésének őrzői, hanem a nemzeti műveltségünk lényeges emlékei is (Benkő 1999: lapszám).

Sajnos a nyelvjárások, a nyelvi egységesülés hatására és sokak helytelen megítélése miatt, sorvadnak, pedig a tájnyelveket ápolni és nem irtani kellene. A tájnyelvek használata nem elítélendő, még tájidegen környezetben sem, de bizonyos helyeken, körülmények között az igényes köznyelven kell írni, beszélni. A nyelvjárást beszélők tehát kettősnyelvűek (belső kétnyelvűség), mert nyelvjárásuk mellett a köznyelvet is beszélik több-kevesebb táji beütéssel. A nyelvjárást beszélő ember nem nevetség tárgya, s tapintatlan hiba valakit csupán nyelvjárási beszéde miatt műveletlennek tekinteni. A nyelvjárások elsősorban a beszélt nyelvben érvényesülnek, az írott változatban alig.

1. táblázat. A szaknyelvek jelentősége

A köznyelv egyik jelentős forrása: a köznyelv minduntalan beépíti magába a közszóvá váló szakszavakat.

Az egyéni és a társadalmi műveltségben a szaknyelvek is meghatározók.

Minthogy a műveltség voltaképp más szakmák bizonyos szókészletének, szaktfogalmainak ismerete, az egyéni és a társadalmi műveltség is merít a szaknyelvekből. A különböző szakmák, tudományok, művészetek szakszókészletét, szaktfogalmait bizonyos mértékig mindenkinek ismernie és a lehetőségek határain belül alkalmaznia is kell. Minél szélesebb körű valakinek vagy valamely közösségnek, társadalomnak a szaknyelvi ismerete, annál műveltebb.

Új ismeretek terjesztése, a társadalom felvilágosítása.

Felgyorsult világunk rohamosan növekvő, új tudanyaga a szaknyelvekben fogalmazódik meg. Következésképpen az emberek tájékoztatása, az ismeretek terjesztése, a felvilágosítás (pl. egészségügyi) csak a szaknyelvekkel lehetséges, méghozzá kizárólagosan közismert, általában magyarított szakkifejezésekkel. A zagyva, felemás, magyartalan szaknyelv az ismeretek terjesztésére, megfelelő tájékoztatásra nem alkalmas. Az emberek tájékoztatása és az erre alkalmas nyelv megeremtése az értelmiség feladata és felelőssége is, mert a hiányosan tájékoztatott nemzet lemarad, legfeljebb kullog a többiek után.

A nemzeti tudományok, szakmák megfelelő művelése.

Minden szakma a nemzet szintjén csak a nemzet nyelvén és a szakma saját, a kor elvárásainak megfelelő színvonalú szaknyelven (nemzeti szaknyelv) művelhető. A világ szakmai eseményei, az új megismerések, felfedezések, új találmányok és újítások csak akkor vehetők át, ha szaknyelveink alkalmasak erre. A munka árnyaltabb szakosodása új szaknyelveket szül, és ha ezek hazánkban nem lesznek ismertek, a szakmák eredményei is homályban maradnak.

A nyelvjárás fogalma más, mint az ún. helyi (regionális) köznyelv, jóllehet bizonyos mértékig összefüggnek. A helyi köznyelv sokkal inkább a köznyelvet mutatja, mint a nyelvjárást, csak több-kevesebb helyi színezettel.

NÉPNYELV

A népnyelv a köznyelvbe még be nem fogadott, de más-más nyelvjárásokat beszélők közös szókészleti és nyelvtani kifejezőeszközeinek összessége. Tolcsvai Nagy Gábor–Kugler Nóra (2000, nyelvi fogalmak kisszótára) értelmezésében a népnyelv „a nyelvjárások összessége, általában a paraszti kultúra nyelve, amelyet sokan minden idegen hatástól mentesnek tartanak, ezért a nyelv legtisztább, legjobb változatának tekintik”.

A népnyelv különböző tájnyelvek közös, nem köznyelvi szó- és kifejező elemeinek összessége.

RÉTEG- ÉS CSOPORTNYELVEK

Ez a fogalom meglehetősen képlékeny, s nem mindegyik nyelvészeti szótár vagy munka használja ezket a szakkifejezések. Mégis útbaigazítók, a nem szakembernek különösen, akkor is, ha egyértelműen nem határozhatjuk meg.

A réteg- és a csoportnyelvek a társadalmi szempontok szerinti nyelvváltozatok.

A Magyar értelmező kéziszótár (2003, Akadémiai Kiadó) szerint: „Valamely nyelvnek egy-egy társadalmi vagy foglalkozási csoport sajátos szókincsétől meghatározott változata; zsargon”. A zsargon pedig „valamely csoportnyelvnek a köznyelvben ismeretlen (vagy alig ismert) elemekből álló része”. A magyarázatok a szaknyelveket is a csoportnyelvek közé sorolják. Értelemszerűen ebben a nyelvi fejtegetésben a szaknyelvek élesen elkülönülnek

a bizonyos társadalmi szinten, kedvtelés, időtöltés stb. szerint rétegeződők ún. réteg-, csoportnyelvtől, (diáknyelv, sportnyelv, kártyázás, barkácsolás, bélyeggyűjtés stb. szócikkei, fordulatai). „Bármilyen sajátos is egy-egy csoportnyelv, feladata mindig a kapcsolatteremtés, a gondolatközvetítés” (Grétsy–Kemény 2005).

AZ ÚN. NYELVI NORMA

A *norma* szót sokféle árnyalatban alkalmazhatjuk. A Magyar szókincstárban (2005) a következő hasonszókat találjuk: *szabály, szabvány, minta, előírás, elvárás, mérce, mérték, követelmény, irányelv*. „Normája” minden nyelvváltozatnak (köznyelv, nyelvjárások, szaknyelvek stb.) van, ekképpen egyetlen nyelvi normáról nem beszélhetünk.

Bármely nyelvváltozat normája az adott nyelvváltozat elem- és szabályrendszere.

A Magyar értelmező kéziszótár (2003, Akadémiai Kiadó) meghatározásában a „nyelvi norma a(z) írott és beszélt nyelv használatának társadalmilag érvényes, történetileg kialakult és folyamatosan megújuló, helyesnek elismert szabályai, szokásai együttesen”. Kontra Miklós (2006, 578-79) ekként fogalmaz: „A standard magyar az a dialektus, amelyet az írott szövegekben többnyire használnak, amelyet a művelt magyar beszélők beszélnek, és amelyet a magyarul tanuló idegen ajkúaknak tanítanak. E változat szókincsét és nyelvtanát szótárakban, illetve nyelvtanokban kodifikálják. Vagyis ez a kodifikált norma.

Az irodalmi nyelv normája különlegesen tekintélyes norma, hiszen a magyar nyelv oktatása voltaképpen az irodalmi nyelv normájának oktatását jelenti.

„A nyelvi normákat rugalmas szilárdság jellemzi. [...] Szükségszerűen tükrözi a nemzeti nyelvnek mind fejlődését (a mai gyakorlatot befolyásoló múltját és a jövőbe vezető újításainak értékét, régi és új nyelvi tekintélyek hatását), mind jelen szerkezetrendszerét [...]. Lényegisége kirekeszti az esetlegest: az idegen, az idegenes és divatos szavakat, kifejezéseket, felkoppott, de kérészerűtlen kapcsolásmódokat.” (Grétsy–Kemény 2005)

GONDOLATOK A MAGYAR NYELVRŐL

A magyar orvosi nyelv elválaszthatatlan a magyar nyelvtől. A magyar orvosi nyelv fejlődése, művelése csak a magyar nyelv kialakulásának és történetének tükrében értelmezhető. Ezért is szükséges, hogy a magyar orvosi nyelv keretében a magyar nyelvről is szót ejtsünk.

A magyar helyesírás alakulásáról a harmadik fejezetben olvashatunk, a magyar nyelvtörténetet pedig Kiss Jenő és Pusztai Ferenc (2003, OSIRIS Kiadó) szerkesztésében megjelent, közel ezeroldalas könyv tárgyalja. Nem célom és nem is tudnám a nyelvünk történetét – akár csak dióhéjban is – felvázolni, csupán zivataros évszázadainak küzdelmeire szeretnék rávilá-

gítani a teljesség igénye nélkül, mindnyájunk okulására. Nyelvünk és nemzetünk hányattatásai természetesen együtt zajlottak, mivel a kettő elválaszthatatlan.

A MAGYAR NYELV AZ ÉVSZÁZADOK VIHARÁBAN

A magyar nyelv eredete homályba vész. Nyelvünk ősi gyökrendszerét sokan vitatják, mások meg csodálattal méltatják. A rovásírás, a szkíták és a hunok nyelvének kapcsolata a magyar nyelvvel távolról sem tisztázott, ugyanakkor végletes indulatoktól sem mentes kérdés.

NYELVÜNK ŐSMAGYAR KORA

A nyelvészek nyelvünk kezdetét eleinknek az ugor közösségből (Kr. e. 1000-tól) való kiszakadástól számítják, s ősmagyar korának a honfoglalásig terjedő, hozzávetőlegesen 2000 évet tartják.

Az ősmagyar kort valószínűleg a törzsi nyelvjárások és meghatározó kulturális változások jellemzik, valamint, hogy a magyar nyelvközösség számos, olykor jelentős népesség (pl. iráni, török), ismeretlen nyelvvel került kapcsolatba (Kiss J 2003, 16). A magyarságról néprészlegek váltak le, máskor meg idegen népcsoportok csatlakoztak, olvadtak a nyelvközösségünkbe. „Nyelvi történetünk első nagy vívmánya, hogy ezt az irdatlan nagy időt népünk a nyelvrokoni régióból kiszakadva mégis eredeti nyelvének teljes megtartásával volt képes áthidalni” (Benkő 1999, 194).

NYELVÜNK ÓMAGYAR KORA

Az ómagyar kor a honfoglalástól (896) a mohácsi vészig (1526) tart. A honfoglalás a maga nagy kulturális változásaival, s a magyarságba beolvadó idegen népesség nyelvünket is új helyzetbe hozta. A nyugati római kereszténység, a korai államalapítás, bekapcsolódás az európai kultúrába nemcsak nyelvünk magmaradása, de szorosabb értelemben vett európaisága, és írásbeliségünk alakulásában is sorsdöntő volt (Benkő 1999, 195). Nyelvünk történetének második nagy vívmánya e korszak túlélése volt.

Nyelvünk ómagyar korának vége felé – a középkorban – „[...] szilárdult véglegessé és maradt fenn népnyelvi-nyelvjárási szinten egészen napjainkig az a markáns magyar nyelvi egység, amely nyelvünket a hasonlóan nagy területen beszélt más nyelvekhez képest szinte egyedülállóvá teszi Európában [...]”.

A KÖZÉPMAGYAR KOR (1526-TŐL 1772-IG)

A török megszállás és az ország három részre szakadása nemcsak a hódoltság, az erdélyi nyelv eltávolodásával, hanem az át- és betelepítések nyelvi keveredésével is fenyegette nyelvünket. Ám a nép összetartozását magáénak érző magyar értelmiségben, a deákágban tudatosult, hogy ebben a nyelv meghatározó, és egységes írásgyakorlatot alakított ki. Ezt a törekvést – mint Benkő (1999, 196) írja – a magyar vallási reformáció és a nyelvileg is szorosan kapcsolódó erdélyi és magyar protestantizmus, a magyar könyvnyomtatás egybefüggő fejlesztése hathatósan támogatta. Ekként az ellenreformáció nyelvileg nem állt az egységes magyar nyelvi norma, az irodalmi nyelv kibontakozásának útjába, inkább – mindenekelőtt a magyarság összetartozását váltig gondozó Pázmány Péter érdeméért – erősítette azt.

AZ ÚJMAGYAR KOR (1772-TŐL 1920-IG)

1. Erőszakos németesítés

1784-től, II. József rendelete szerint, hazánkban a hivatalos nyelv a német lett. Az erőszakos németesítés nemcsak a nép, az értelmiség körében, de a nemességben, főurakban is visszatetszést keltett, ellenállásként minden tevékenységük a magyar nyelv művelésére összpontosult. A nyelv az ellenállás eszközüvé vált, a nyelvújítás fellángolt, s a császár a rendeletét 1790-ben visszavonta.

2. A felvilágosodás és a reformkor

A felvilágosodás és a reformkor a tudatos nyelvművelés időszaka, a magyar nyelv fejlődésének legjelentősebb szakasza. A nyelvújítás elindítója az a felismerés volt, hogy a szellemi élet társadalmi méretekben csak az anyanyelvű tudományműveléssel és szépirodalommal lendülhet fel, **ám A nyelvművelés** a magyar tudomány tudatos művelésével együtt haladt; példázva a nyelv és a tudomány összetartozását. A nyelvújítás a nyelvészek, írók, költők és a tudósok, a tudományok szakíróinak közös erőfeszítéseként valósult meg. Közel 100 évig tartott, és kiterjedt az egész nyelvközösségre. Ez a korszak

az európai felzárkózás és egyúttal a nemzeti ébredés, a nemzeti öntudat és önazonosság megfogalmazásának ideje volt. A nyelvújítás eredményeként nemcsak hatalmas új szókincs született, hanem megteremtődött a nyelv törvényeit, kereteit leíró, szabályozó nyelvtan, kialakult az egységes irodalmi nyelv, s a nyelvi norma, összességében anyanyelvünk a fejlett európai nyelvek szintjére emelkedett.

Nyelvújítás akkor szükséges, ha a nyelv szűkös, a kor szellemiségének nem felel meg.

AZ ÚJ MAGYAR KOR (1920-TÓL NAPJAINKIG)

A trianoni diktátum megsemmisítését követően magyar anyanyelvűek milliói kerültek nyelvi kisebbségbe, a nyelvi beolvadás óhatatlan veszélyével. A magyar nyelv megmaradásának esélyét csupán az adja, hogy a hátrányos nyelvi közegben élők között „az egységes magyar köz- és irodalmi nyelvi norma, a magyar nyelvi standard mint nyelvi eszmény ma is töretlenül él [...]” (Benkő 1999,198).

A (KÖZ)NYELVI NORMA A MAGYAR NYELVBEN

A nyelvi normát jellemző „általános, szükségszerű és lényegi kapcsolás- és elemrendszer mindig is megvolt bennfoglaltan nyelvünkben. Más kérdés, hogy mennyire és milyen pontosan, jól tárták fel.” A magyar nyelvi norma számos részletében még feltáratlan. (Grétsy–Kemény 2005)

A Nyelvművelő kézikönyvtár szerzői (Grétsy–Kemény 2005) ekként folytatják:

„A nemzeti nyelv normáiban nyilvánul meg magának nemzetünknek az egysége is (más fontos kapcsolásokkal együtt, természetesen!). Terjeszteni is, csiszolni is azok kötelessége, akik hozzájuthattak mind a legszélesebb, mind a legmélyebb nyelvi, irodalmi műveltséghez. Tekintélyükkel vissza is hatnak e normákra, olykor zsákutcába is terelik a nemzeti nyelvet [...]; a nyelv «tulajdonosai» azonban általában képesek az öngyógyításra.”

Benkő Loránd így látja (1999: **lapszám**):

„Nemzeti egységünket ma nyelvi vonatkozásban elsősorban egységes, normatív, eszményi jellegű és szerepű köz- és irodalmi nyelvünk testesíti meg, mely anyanyelvünk legfőbb, legfontosabb változata, kulturális örökségünk egyik kiemelkedő vívmánya, mai műveltségi szintünk elsőrendű mércéje és kifejezője, igényesebb írásbeliségünk és közszíntéren folyó beszédtevékenységünk mindennapi eszköze.”

A MAGYAR NYELV MAI HELYZETE

Grétsy Lászlóval szólva a magyar nyelv kipusztulásának veszélyéről: „A mi nyelvünket, amely a világ nyelvei közül az e nyelvet anyanyelvűkként beszélők száma alapján az első ötven közé tartozik, évezredek írásos kultúrája alapján pedig még ennél is előkelőbb hely illeti meg, ilyen veszély egyáltalán nem fenyegeti” (Grétsy 2005). Ám a nyelvhasználat torzul, a társadalom anyanyelvi műveltsége, történelmi-nyelvi tudata véstesen hanyatlak, a nyelvi közömbösség kezd úrrá lenni.

A NYELVET VESZÉLYEZTETŐ HATÁSOK

- Soha nem látott tudományos fejlődés. A szaknyelvek területén forradalmi változások mennek végbe, ismereteink robbanásszerűen bővülnek, ezrével születnek az új kifejezések, elnevezések, és nagy részük angolul. Angol szóhalmaz lepi el nyelvünket, legalábbis a szaknyelveket. Ha nem találjuk meg az angol fogalmak, kifejezések magyar megfelelőjét, szaknyelveink angol–magyar keverékké válnak:
 - a magyar szavak mellett angolokat is használunk;
 - zagyva angol–magyar szókeverékek keletkeznek;
 - az idegen szavak, kifejezések és fogalmak az idegen szókapcsolati, mondatszerkesztési és hangsúlyozási formákat is magukkal hozzák, ez pedig a magyar nyelv mondattani, alaktani és hangtani szerkezetét is előbb-utóbb megváltoztatja. A szaknyelvekben ez már meg is figyelhető.

A szaknyelvek torzulása hatással lehet a köznyelvre is.

- A gazdasági „gyarmatosítás” (globalizáció). A világméretű egyformára alakítás, az állandó vásárlásra, a csak a vásárlásra ösztönzés kineveli a „vedd meg” emberfajtát annak beszűkült világával. A folyamat a gondolkodásmódot is megváltoztatja.

tatja, a figyelmet a valós értékekről, a természetességről a mesterkéltre tereli, a világot üzletszerűségnek igyekszik elfogadtatni. A „vedd meg” ember értéktévesztő, szabályozott szemlélete nyelv használatát is megváltoztatja, és így közvetve káros hatással van a nyelv használatára is. A nyelv megőrzése és ezen keresztül a hagyományok ápolása, gyökereink őrzése lehet az egyetlen fekézője a pénzhajszolás emberi értékeket romboló hatásának.

- A társadalomtudat, a társadalmi műveltség kedvezőtlen változásai (a durvuló modor, aljasodó, értéktévesztő társadalom, az erkölcsi rend felbomlása, a pénzhajszolás) s az ezzel együtt járó silány, félrevezető tömegtájékoztató. A közcsatornák, képernyők nyelvet építő, történeti-nyelvi tudatot fejlesztő vagy éppen romboló hatása felbecsülhetetlen. Ha a tömegtájékoztató nyelve színvonalatlan, a társadalmi nyelvtudat, nyelvhasználat is óhatatlanul hanyatlak, elzüllick. A kedvezőtlen társadalmi változások részben a pénzhajszolás, a globalizáció következményei, de ezektől független okai is vannak. Minthogy a nyelv a társadalmi tudat, a társadalom műveltségi szintjének tükré, a társadalom leépülése elkerülhetetlenül a nyelv használatát is hátrányosan befolyásolja.
- Bizony felmerül a szándékosság is, jóllehet ezt csak félve fogalmazhatjuk meg, hiszen bizonyítani vajmi nehéz. Valós viszont, hogy a nemzeti nyelv sorvasztása hatalmi célokat szolgál, amely bizonyos embercsoport(ok) érdeke lehet. A nyelvet, gyökereiket vesztő emberek tartása is csorbul, sokkal jobban befolyásolható, könnyebben terelhető a kívánt irányba. A szándékos nyelvpusztítás adott esetben államhatalmi törekvés is lehet; az emberi értékek, a társadalom silányításának része annak érdekében, hogy a „buta tömegben, a nyájnépen” könnyen lehessen uralkodni.
- A nyelvhasználat színtereinek szűkülése. É. Kiss Katalin írja: „A nyelv csak a mindennapos, az egyéni és közösségi lét minden szférájára kiterjedő használatában marad ép, teljes, egészséges. Az anyanyelvhasználat színtereinek szűkülése, az anyanyelvhasználatnak a magánéletbe való visszaszorulása az anyanyelv sorvadásához, s végső soron a nyelvhalálhoz, a beszélők nyelvcseréjéhez és identitásváltásához vezet” (2004: lapszám). Ez a veszély a határokon kívüli magyarság anyanyelvét fenyegeti.

„...a nyelvi magatartás igen nagy mértékben a társadalmi magatartás függvénye”

Benkő Loránd

AZ IDEGEN SZAVAK GYAKORI, SZÜKSÉGTELEN HASZNÁLATÁNAK FONTOSABB OKAI

Az idegen szavakkal kevert magyar beszédnek, a felesleges idegen kifejezések, szavak rohamos terjedésének, unos-untalan használatának lehetnek és vannak is a megértést nehezítő következményei, ezeket az 2. táblázat foglalja össze.

2. táblázat. Az idegen szavak gyakori, szükségtelen használatának fontosabb okai

Figyelmetlenség	Egyszerűen nem gondolunk arra, hogy lépten-nyomon idegen szavakat mondunk. Így halljuk, megszokjuk és használjuk. Az is előfordul, hogy megszokásból, köznyelvi beszélgetésekben és nem szakmai előadásokban is idegen szakmai kifejezésekkel élünk. Nem is tudatosul bennünk, hogy az idegen kifejezések túlzott használatával, az idegen szerkezeti formákkal önkéntelenül is csökkentjük a kölcsönös megértés, a zökkenőmentes gondolatcsere esélyeit számos beszédhelyzetben.
Idegenmajmolás	Az évszázadok alatt tudatosan belénk nevelt kishitűség az oka, hogy a „fejlett Nyugatot” utánozzuk. Úgy hisszük, hogy a „művelt világban” mindent jobban tudnak, nekünk még véleményünk sem nagyon lehet, kis nép vagyunk, és úgy is kell viselkednünk. Ez téveszme, és jó lenne, ha minden magyar emberben tudatosulna, hogy semmivel nem vagyunk alábbvalók, kevesebbek, mint bármely más nemzet és, hogy a magyar nyelv „a világ bármely nyelvével állja a versenyt”.
Félműveltség	Emberek, közszereplők minduntalan tarkítják beszédüket, írásait idegen kifejezésekkel, angol és más nyelvű fogalmakkal. Tombol az idegenszó-, elsősorban az angolrögeszme. Rádióban, a képernyőn, újságokban és más közéleti szereplésekben ezzel nap mint nap találkozunk. Nem is biztos, hogy az előadó mindig tisztában van az idegen szó valós jelentésével, de használja, hogy műveltnek lássák. Visszás, hogy az idegen kifejezések miatt a mondanivalót sokszor pont azok nem értik meg, akiknek szól; súlyos hiba, hiszen az üzenet nem ér cél.
Másként gondolkodás	Vannak emberek, akik az anyanyelv megtartását nem tartják fontosnak, és sokszor a nemzet fogalmával sem nagyon tudnak mit kezdeni. Beszédükben a gyakran mondott idegen kifejezéseknek természetes helye van. Ezeket a nézeteket is tiszteltetben kell tartani, még akkor is, ha messzemenően nem értünk egyet velük. Minden ember szabad gondolkodásában és cselekvésében mindaddig, amíg másoknak nem árt. Nagyon jól együtt élhetünk a „világpolgár” eszméjét vallókkal, érveléseiket is meg kell hallgatni. Nézeteik másokra kényszerítése azonban nem megengedhető.
Rosszul értelmezett	Az „újra Európában helyzet” nem azonos nemzeti tudatunk elvesztésével. Az idegen kifejezések nyaklól nélküli használata, mondván, „én európai polgár vagyok”, hamisan értelmezett európaiság. Mi magyarul beszélőként vagyunk európaiak.

Elgondolkodtató a Nyelvművelő kézisztár (Grétsy–Kemény 2005) írása a csoportnyelvi idegen szavakról is:

„Az állandóan a nemzetközi kapcsolatokra hivatkoznak is illendő volna mérlegelnünk, mit nyer, illetőleg veszít anyanyelvünk (pl. hangzásban) az idegen zsargonyszók korlátozás nélküli befogadásával, s mit nyer, illetőleg veszít a hazai szakmai tevékenység (legyen szó bélyeggyűjtésről, tekézésről, fényképezésről, divatról, kis- és nagykereskedelemtől vagy éppen nyelvészetről) azzal, hogy készen átveszi más szerkezetű és kifejezőmódú nyelvek szavait, ahelyett hogy megpróbálná az új fogalmakat a saját eszközeivel megnevezni s ezáltal még jobban elsajátítani”.

Az idegen szavak befogadása, jövevényszavakká válása nem vitatható. Az idegen szavak használatáról már számos vitát indítottak, széles körű visszhanggal. Érvek, ellenérvek még a pengevágás élével is ütköztek, egységes álláspont mégsem alakult ki, de még a nyelvészek sem jutottak közös nevezőre. A mindent csak magyarul mozgalmat, a végtelen nyelvörködést, a nyelvészek (negatív) „purista” jelzővel illetik, a minden új befogadásával szembeni ellenállást elvetendőnek tartják. Kétségtelen, hogy egy-egy találó idegen szó, különösen szakszó, alkalmanként megtörheti a szöveg, beszéd egyhangúságát, szint, változatosságot vihet bele, s nem tekinthetünk el az idegen szavak alkalmazásától a megértés rovására sem. Ha valamit idegen szakkifejezéssel tudunk pontosan kifejezni, csak azt szabad használni, míg magyar megfelelőjét meg nem alkotjuk, avagy jövevényszóvá fogadjuk. A fölösleges idegen szavak alkalmazása azonban hibáztatható, kerülendő.

KORUNK ÉS A NYELVMŰVELÉS

A nyelvészek egy csoportja érveket sorakoztat a nyelv művelésének szükségessége ellen; mondván:

a magyar nyelv mindig befogadott idegen szavakat, azokat jól beépítette, így fejlődött, a magyar nyelv az idegen szavakkal gazdagodott, és ez most sincs másként. Bízunk a nyelvre: idővel minden helyreáll, és a nyelv önmagától fejlődik. Nem baj, hogy sok szakszónak, fogalomnak nincs magyar megfelelője. Az idegen kifejezés elterjedt, legtöbbször árnyaltabban is értelmezhető, és ezért nem érdemes és/vagy nagyon körülményes magyar megfelelőt találni. Célszerűbb az idegen kifejezést átvenni; a magyarítás „erőltetett”. Különösen vonatkozik ez a szakkifejezésekre.

Ezzel ellentétben, rangos nyelvészek egy jelentős része ellenkező véleményt fogalmaz meg, a nyelv, s azon belül a szaknyelvek művelését sürgeti. Úgy vélik, hogy a magyar nyelv torzulása már túljutott azon a határon, hogy önmagától képes legyen helyreállni. Szakszavakat, szakkifejezéseket, fogalmakat a magyar nyelv önmagától nem alkothat. Az idegen szakkifejezések beépítése a nyelvünkbe pedig – azok óriási mennyisége miatt – a nyelv károsodása nélkül elképzelhetetlen.

Zökkenők, akadékoskodás és útkeresés a nyelvújítás sajátja. Ezekkel korunk nyelvújítói is óhatatlanul szembetalálják magukat.

„Napjainkban a szaknyelvújítás korát éljük.”

Grétsy László

Nem szükséges nyelvvel foglalkozó szakembernek lenni a mennyiség-minőség viszony alapszabályának felismeréséhez: a nem szakember számára is egyértelmű, hogy elmozdul a mérleg nyelve, ha túl sok az idegen szó, kifejezés. Nem beszélve arról, hogy ezek már nyelvszerkezeti változtatásokkal, idegen–magyar korcyszavak képződésével is járnak.

A szakszavak, szakkifejezések, fogalmak magyar nyelvű meghatározása, magyar szakszavak képzése korunk alapvető követelménye. É. Kiss Katalin így ír: „Szókincsbővítésre, szókincsmagyarításra szükség van. A szókincsbővítés [...] spontán módon is folyamatosan zajlik; a nyelv minden lehetséges eszközt felhasználja az új fogalmak megnevezéséhez. Ezek között az eszközök között az idegen szavak átvétele csak korlátozott szerepet játszik – de minthogy az idegen szavak megtanulása nehezebb feladatot ró a beszélőkre, mint a belső keletkezésű szavaké, e korlátozott szerepet is igyekeznünk kell tovább csökkenteni” (2004: xxx).

Mindebből az következik, hogy ma valóban a szaknyelvek megújításának korát éljük. Valom, hogy nincs olyan szakkifejezés, amelynek magyar megfelelőjét ne lehetne megalakítani; ez csak értelmezés és tanítás kérdése. Ennek ellenére egy-egy nyelvünkbe simuló, elterjedt idegen szakszó, szakkifejezés megtartása nem hibáztatható. A szaknyelvújítás természetesen a köznyelv tisztulásával, művelésével, azaz nyelvműveléssel is párosul.

„A különféle tudományágak magyarul író képviselői folyamatos nyelvújítást végeznek”
É Kiss Katalin

A nyelvművelés azonban több mint szókincs-bővítés: a szerkezeti, mondattani, hangtani változások, változtatások is hozzátartoznak. Ez utóbbiak minden nyelvben folyamatosan változnak, csak a holt nyelvek állandók. A változások lassú – sok évtizedes – folyamatok, s valószínűleg megállíthatatlanok, hozzájuk nyúlni meddő; ezek nem tekinthetők nyelvromlásnak (É Kiss 2004: xxx). „Manapság gyakran hallani, hogy »romlik a magyar nyelv«” – írja Benkő Loránd, s hozzáteszi: „Tudományos értelemben ez így persze nem áll: anyanyelvünk, ha megfelelően élünk vele, ha kihasználjuk a benne lévő adottságokat, tökéletes eszköz lehet jelenleg is mindenki számára.” Benkő természetesen a köznyelvről beszél. Így folytatja: „Elégé áll azonban e megállapítás a nyelvhasználatra, illetőleg a nyelvhasználókra, mert azok bizony jól érzékelhetően »romlanak«. [...]

Akinek a gondolkodási készsége laza, felszínes, zavaros fogalomtartalma, annak a szövegformálása is pongyolává, zavarossá válik;

akinek nincs önálló kreatív gondolkodása, annak közlésében klisék, panelek, sablonok tömege lesz uralkodóvá;

aki felületes, nemtörődő, hebrencs életvitelében, munkájában, annak beszéde is rendszerint kapkodó, hadaró, rossz artikulációjú, és írásmódja is trehány, elkapkodott, rosszul olvasható;

aki kíméletlen, alantas, szemérmetlen viselkedésű, annak nyelvi közlésében is a durvaság, ízléstelenség, trágárság dominál;

aki feltűnési viselkedésben szenved, sznob felfogású, az a köz számára érthetetlen szavakkal, kifejezésekkel dobálózik, részben fölösleges idegen elemekkel tömi tele beszédét és írását;

és még bőven folytathatnám az efféle felsorolást” (1999: xxx).

Határozottan állíthatom, hogy a szaknyelvek, legalábbis az orvosi nyelv nemcsak a szókincsbővítésre, hanem általános művelésre szorul. Félő ugyanis, hogy egyébként nem lesz alkalmas a szakma művelésére. Grétsy Lászlóval () szólva ez nagy veszteség:

„Ha egy tudományt nem lehet magyar nyelven is művelni, akkor az a tudomány már eleve kiszorul a tudományos ismeretterjesztésből, kiszorul a magyar társadalmi életből, s csupán egy szűk szakmai réteg tolvajnyelvévé válik. Ez pedig, még tovább vizsgálva a kérdést, arra vezet, hogy maga a magyar nyelv is perifériára kerül, kiszorul a nyelvek fő sodrából. Ez az út [...] csak zsákutcába vezethet”.

ZÁRÓGONDOLATOK

A nyelv embervoltunk egyik kitüntetett fontosságú tényezője, mindennapjain „munkaeszköze”, minden gyönyörűség, rútság és érzelem kifejezője, gondolataink közvetítője. Ahogy szervezetünk működését is valamelyest ismernünk kell, már csak egészségünk megőrzése miatt is, úgy nyelvünkről is némi ismeretünk kell, hogy legyen. A tágabban értelmezett nyelvi tudat műveltségünknek, az egészséges anyanyelvi tudat pedig a harmonikus személyiségnek a része.

Az anyanyelv a nemzetek Achilles-hele, a sebezhető pontja.

Hogy a nyelvvel hivatásszerűen nem foglalkozók a nyelvről mennyit tudjanak, nem könnyű kérdés, s a leírtak első olvasatra talán túlzottnak is tűnnek, ám nem azok: alapismeretek, a nyelvészet morzsái, a nem nyelvészek pallérozottságához szükségesek.

Befejezésül ismét Grétsy Lászlót idézem:

„Jókai 140 éve, 1865-ben a debreceni színház megnyitására írta azt a verses prologust, amelyet a nyitó előadáson felesége, Jókainé Laborfalvy Róza mondott el, s amely így kezdődik:

»Egy kincse van minden nemzetnek adva / Míg azt megőrzi híven, addig él. / E kincs neve az édes anyanyelv.«

Ezt az anyanyelvet, nemzetösszetartónkat kell megőriznünk, sőt gazdagítanunk, szakadatlanul korszerűsíteni, hogy a tudományokat is folyamatosan művelni lehessen ezen a nyelven, majd átadnunk gyermekeinknek, hogy aztán majd ők is továbbörökíthessék az ő utódaiknak. Ha nem csupán névleg, hanem valóban, szívünkben is magyarként akarunk élni Európában, akkor ennél nincs fontosabb teendőnk. S ha ezt mindnyájan megértjük, akkor trianoni széttagoltság ide, Európai Unió oda, nincs olyan hatalom, amely ezt a sokat próbált, de a nehézségeken mindig úrrá levő nemzetet, valamint ezt a csodálatos zengésű, a világ számos országában oktatott s a külföldieket is megbabonázó, elbűvölő nyelvet az elkövetkező évszázadokban vagy akár évezredekben eltörölhetné a Föld színéről!”

